

KAPITEL 11 / CHAPTER 11 ¹¹
**THE INCLUSIVE COMPONENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

DOI: 10.30890/2709-2313.2025-45-01-025

Вступ

Заклади вищої освіти в Україні нині активно проходять етапи модернізації та реформування. Цей процес спрямований на оновлення традицій, переосмислення досягнень державних реформ, впровадження інноваційних підходів і застосування досвіду сучасних педагогів-практиків. Саме поняття модернізації, запозичене з французької мови (*modernization*), означає оновлення, вдосконалення або адаптацію відповідно до сучасних вимог.[7] У контексті вітчизняної освіти, модернізація розглядається як процес історичного та суспільного розвитку, який враховує новітні тенденції в галузі освіти та прагнення інтеграції нашої країни в європейську і світову спільноту. На теперішньому етапі реформацій, спрямованих на впровадження міжнародних стандартів освіти, особливу увагу приділяють удосконаленню нормативно-правової бази відповідно до міжнародних норм щодо прав людини. Одним із важливих аспектів цього процесу є розвиток інклюзивної освіти для осіб з особливими освітніми потребами.

Інклюзія у сфері вищої освіти відіграє ключову роль у створенні справедливого і багатоманітного академічного середовища. Цей підхід спрямований на те, щоб кожен здобувач освіти, незалежно від його індивідуальних особливостей, мав рівні можливості для навчання й отримання необхідних ресурсів. Особливо важливим це є для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, які часто стикаються з додатковими труднощами під час навчання у закладах вищої освіти.

Відповідно до Закону України «Про освіту», інклюзивне навчання – це гарантовані державою освітні послуги, які ґрунтуються на принципах недискримінації, врахуванні людської багатоманітності та ефективного

¹¹ *Authors: Lukanova Lyudmila*
Author's sheets: 0,52

включення всіх учасників освітнього процесу. Визнання цінності різноманітності у вищій освіті дає змогу університетам збагачувати навчальний простір завдяки різним перспективам і досвіду, що стають цінним ресурсом для всіх здобувачів освіти. Інклюзивне академічне середовище забезпечує належні умови для спільного навчання, виховання та розвитку кожного із врахуванням їхніх особистих потреб і можливостей. Це сприяє формуванню серед здобувачів освіти почуття приналежності і залученості до студентської спільноти та позитивно впливає на їхні академічні успіхи та загальне благополуччя. Інклюзія також допомагає підвищити загальний рівень залучення студентів до навчального процесу та відкриває перед студентами широкі можливості для реалізації їхнього потенціалу.

Здобувачі освіти, які відчують себе залученими та підтримуваними в освітньому середовищі, мають більшу мотивацію продовжувати навчання й досягати професійних висот. Випускники навчальних закладів з інклюзивним навчанням володіють кращою підготовкою до подальшої професійної діяльності. Інклюзивна освіта сприяє формуванню у студентів емпатії, навичок співпраці та глобального мислення, що значно підвищує їхню конкурентоспроможність на сучасному ринку праці. Університети, які активно підтримують принципи інклюзії, здобувають репутацію соціально відповідальних установ, що зміцнює їхній авторитет як на місцевому рівні, так і в міжнародному масштабі. Крім того, питання інклюзії все частіше стає важливим критерієм у рейтингах університетів, адже їх оцінювання виходить за межі академічних показників, враховуючи також внесок у суспільну рівність.

11.1 Міжнародні та національні стандарти інклюзивної освіти.

У 2014 році, із прийняттям оновленої редакції Закону України «Про вищу освіту», було впроваджено базові підходи Європейського простору вищої освіти для модернізації освітньої системи країни. Значне місце в цих ініціативах посідає інклюзивна освіта, яка є фундаментальним принципом, закріпленим у численних

міжнародних документах та угодах.

Практичне впровадження інклюзії у вищій освіті реалізується через такі основні складові:

- політика рівних можливостей, що гарантує можливість навчання для кожного студента без виключення;
- індивідуальна підтримка, яка передбачає надання персоналізованих освітніх послуг та адаптацій освітніх програм задля врахування різноманітних потреб студентів;
- доступність шляхом застосування принципів універсального дизайну, що забезпечує фізичну й цифрову зручність освітнього середовища;
- підготовка викладацького складу, включаючи постійний професійний розвиток для підтримки інклюзивних підходів і технік.

Ключовим документом у цьому напрямі є Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю, схвалена в 2006 році. У ній визначено право осіб з інвалідністю на освіту та зобов'язання держави забезпечити функціонування інклюзивної системи освіти на всіх рівнях.[8] Конвенція ООН встановлює основні принципи й механізми для захисту прав осіб з особливими освітніми потребами та сприяння їхній повній інтеграції в суспільство.

Матеріали ЮНЕСКО щодо забезпечення інклюзивності та справедливості в освіті слугують важливим орієнтиром для оцінювання та вдосконалення освітніх систем, спрямованих на інклюзію. У них акцентується увага на необхідності створення навчального середовища, яке відповідає потребам усіх здобувачів освіти.[9] У матеріалах запропоновано практичні рекомендації для освітян для посилення аспектів інклюзивності у сфері освіти.

Європейське агентство з питань спеціальних потреб та інклюзивної освіти відіграє ключову роль у підтримці країн-членів щодо впровадження інклюзивної освіти. Діяльність агентства охоплює проведення досліджень, надання консультацій для розробки спеціальних програм та забезпечення практичних ресурсів. [10]

Держава Україна демонструє вагомі досягнення у впровадженні

інклюзивної освіти, зокрема завдяки законодавчим реформам, які спрямовані на захист прав осіб з особливими освітніми потребами та забезпечення рівних умов для їх навчання. Наша країна ратифікувала Конвенцію ООН Про права осіб з інвалідністю у 2009 році, тим самим підтвердивши своє зобов'язання щодо повної реалізації прав людей з особливими потребами, включаючи право на інклюзивну освіту.

Конституція України закріплює принцип рівності прав і можливостей для всіх громадян, з особливим акцентом на право на освіту та є фундаментом для створення ширшої законодавчої бази, що сприяє розвитку інклюзивної освіти.

Закон України «Про освіту» також гарантує право на здобуття освіти для всіх громадян країни. Закон забезпечує рівний доступ до навчання для осіб з особливими освітніми потребами, а також передбачає створення Ресурсних центрів інклюзивної освіти, покликаних підтримувати реалізацію сучасних інклюзивних практик.

Закон України «Про вищу освіту» забезпечує підтримку інклюзивної освіти в університетах та інших закладах вищої освіти (ЗВО). Він гарантує право студентам з особливими освітніми потребами здобувати вищу освіту без будь-якої дискримінації. Обмеження цього права можливе лише у випадках, визначених Конституцією або законами України. Щоб реалізувати це право для осіб з особливими освітніми потребами, ЗВО створюють необхідні умови для доступу до якісної освіти.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» визначає комплексну базу для захисту прав таких осіб, включно з їх правом на освіту.

Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання, розрахована до 2029 року, має на меті:

- впровадження ефективної державної політики, спрямованої на забезпечення якісного освітнього процесу для кожної людини відповідно до її потреб;
- забезпечення освітніх можливостей для дітей і дорослих різного віку,

соціального статусу та з різними освітніми потребами.

Серед ключових проблем, які вирішує Національна стратегія, виділено:

- недостатній рівень інклюзивності освітнього середовища, яке не є безбар'єрним, комфортним і сприятливим для соціалізації, підготовки до самостійного життя та професійної діяльності;
- обмежений доступ осіб із особливими освітніми потребами до якісної інклюзивної освіти через недостатнє забезпечення таких умов у територіальних громадах;
- низький рівень прийняття суспільством багатоманітності людських потреб і можливостей.

Стратегічна мета Стратегії полягає у забезпеченні доступу до якісної освіти для кожної людини з повним урахуванням її індивідуальних можливостей і потреб та створенням умов для розкриття її потенціалу.

Для досягнення цієї мети визначено три стратегічні цілі:

- Ціль 1. Надання гарантованих державою освітніх послуг, спрямованих на розвиток потенціалу, максимально можливу соціалізацію та самореалізацію особистості з урахуванням її індивідуальних потреб.
- Ціль 2. Забезпечення якісних освітніх послуг у безпечному, комфортному та безбар'єрному інклюзивному середовищі, за принципом доброзичливості до кожного учасника освітнього процесу.
- Ціль 3. Формування в українському суспільстві прийняття різноманіття людей із врахуванням інтересів усіх учасників освітнього процесу.

11.2 Інституційна відповідальність закладу вищої освіти у впровадженні інклюзивної освіти.

Інституційна відповідальність закладів вищої освіти полягає у створенні сприятливого середовища, яке дозволяє всім студентам, включаючи осіб з особливими освітніми потребами, мати доступ до навчальних програм і досягати успіху в навчанні. Основою такої відповідальності є формування освітнього

простору, що забезпечує рівні можливості незалежно від фізичних, когнітивних чи психологічних особливостей.

Університети повинні піклуватися про доступність своїх приміщень, зокрема облаштовуючи відповідну інфраструктуру: пандуси, ліфти чи оснащені приміщення для студентів із обмеженою мобільністю. Окрім фізичного простору, варто впроваджувати технічні рішення, які включають допоміжні пристрої для студентів із сенсорними порушеннями. Це можуть бути екранні зчитувачі, дисплеї з шрифтом Брайля, тощо. Подібні інструменти допомагають забезпечити рівний доступ до навчального матеріалу для різних груп студентів.

Заклади вищої освіти мають також розробляти інклюзивні програми, які свідчать про підтримку усіх студентів. Це включає створення гнучких та адаптованих навчальних планів, здатних задовольнити потреби студентів із особливими освітніми потребами.

Ще однією важливою складовою інституційної відповідальності є постійне вдосконалення професійних знань і навичок викладачів. Вони повинні розуміти бар'єри, з якими стикаються здобувачі освіти з особливими освітніми потребами, та ефективно їх долати. Для цього необхідно впроваджувати програми підвищення кваліфікації, спрямовані на опанування інклюзивних методів викладання, користування допоміжними технологіями.

Такий системний підхід до інклюзії забезпечує університетам готовність відповідати потребам кожного студента, водночас сприяючи утвердженню культури різноманітності, рівності й інновацій.

11.3 Особи з особливими освітніми потребами – активні учасники освітнього процесу.

Серед учасників освітнього процесу є здобувачі освіти з особливими потребами, кожен із яких зіштовхується з індивідуальними труднощами в навчанні, залежно від особливості та ступеня їхнього порушення. Такі виклики можуть значно впливати на їхню здатність повноцінно брати участь у навчальній

діяльності поряд із іншими студентами. За цих умов заклади вищої освіти мають забезпечити широкий спектр адаптацій, допоміжних послуг та інклюзивних методик викладання, щоб гарантувати доступність освітнього процесу та сприяти залученню цих студентів на рівних.

Розглянемо ключові труднощі, з якими стикаються здобувачі освіти з різними типами порушень.

Фізичні порушення.

Особи з обмеженими фізичними можливостями, нерідко стикаються зі значними труднощами у користуванні фізичною інфраструктурою університету. До ключових перешкод належать недоступність аудиторій, бібліотек, гуртожитків та інших університетських об'єктів. Також такі студенти можуть відчувати втому або біль, що обмежує їхню здатність брати участь у тривалих лекціях, відвідувати заняття в різних корпусах чи долучатися до позанавчальних активностей.

З цією метою, слід акцентувати увагу на:

- Доступності інфраструктури. Всі приміщення університету — будівлі, аудиторії, бібліотеки та інші простори — мають бути пристосовані для людей з особливими потребами. Це включає облаштування пандусами, ліфтами, автоматичними дверима, адаптованими місцями в аудиторіях.

- Гнучкому навчальному середовищі. Створити умови для дистанційного або змішаного навчання для тих студентів, які не можуть відвідувати заняття фізично. Це може передбачати використання онлайн-лекцій, записів занять та цифрових навчальних матеріалів.

- Особистій підтримці. Індивідуальна допомога у конспектуванні лекцій, допомога асистентів або транспортна підтримка, щоб полегшити пересування і забезпечити доступ до необхідних ресурсів.

Сенсорні розлади (порушення зору та слуху).

Особи з порушеннями зору чи слуху стикаються з значними перешкодами в доступі до стандартних освітніх матеріалів, які часто мають суто візуальний формат (для осіб із порушенням зору) або передаються на слух (для осіб із

порушеннями слуху). Для студентів з порушеннями зору читання підручників, доступ до друкованих навчальних матеріалів чи використання неадаптованих технологій може бути особливо складним. Особи зі зниженим слухом стикаються з труднощами під час лекцій, групових дискусій або при отриманні і сприйнятті аудіальних інструкцій.

Для такої категорії здобувачів освіти має бути забезпечена:

- Підтримка за допомогою спеціальних технологій. Використання додаткових інструментів для студентів із порушеннями зору, таких як брайлівські принтери, програми для озвучення тексту та аудіопідручники. Для студентів із порушенням слуху - переклад жестовою мовою, субтитри до навчальних матеріалів, доступ до слухових пристроїв.

- Доступність навчальних матеріалів. Забезпечити створення освітніх ресурсів у форматах, що відповідають потребам усіх студентів.

- Гнучкий підхід до комунікації. Використовувати адаптовані методи взаємодії для студентів із порушенням слуху, зокрема письмові інструкції та візуальні засоби, а також, доступність дискусій у навчальних групах через перекладачів жестової мови.

Когнітивні порушення.

Особи з когнітивними порушеннями, такими як дислексія, РДУГ чи інтелектуальні труднощі, часто стикаються з викликами у традиційних моделях навчання. Вони можуть відчувати складнощі із засвоєнням прочитаного матеріалу, швидкою переробкою інформації, підтриманням уваги під час лекцій або організацією власної навчальної діяльності. Такі проблеми нерідко призводять до зниження самооцінки й академічних невдач.

Для ефективної підтримки таких студентів можна застосовувати наступні підходи:

- Індивідуальні навчальні плани (ІНП). Розробка навчальних планів із урахуванням особливих когнітивних потреб кожного студента. Це включає адаптацію навчальних цілей, збільшення часу для виконання завдань і використання гнучких методів оцінювання.

- Доступні стратегії викладання. Використання методів, що відповідають різним стилям навчання: розподіл матеріалу на невеликі зрозумілі частини, застосування наочних посібників і організація практичних завдань.

- Допоміжні технології. Надання інструментів, таких як програми для перетворення тексту в мову, диктофони чи додатки для організації, для полегшення роботи студентів і більш ефективного освоєння нового матеріалу.

Психологічні розлади.

Особи з психологічними розладами, можуть стикатися зі значними труднощами в навчальному процесі через емоційні та когнітивні наслідки своїх станів. Ці труднощі можуть проявлятися у вигляді проблем із концентрацією, запам'ятовуванням, мотивацією або управлінням стресом, що негативно позначається на їхній академічній успішності та участі в житті студентської спільноти.

Для ефективної підтримки таких студентів можна застосовувати наступні підходи:

- Доступ до послуг психічного здоров'я. Необхідно забезпечити студентам можливість користуватися доступними послугами охорони психічного здоров'я на території університету. Це може включати консультування, групи підтримки однолітків і кризові служби, щоб допомогти їм впоратися з викликами, пов'язаними з їхнім станом.

- Гнучкість у термінах і відвідуванні. Університетам варто надавати гнучкі умови щодо термінів здачі завдань і політики відвідування, щоб підтримати тих студентів, які можуть переживати кризові моменти психічного характеру, що тимчасово обмежують їхню здатність виконувати академічні обов'язки.

- Підтримувальна освітня атмосфера. Важливо створити таку атмосферу на заняттях, де студенти почуватимуться комфортно у зверненні за допомогою та відкрито висловлюватимуть свої потреби. Викладачів слід навчити розпізнавати ознаки психологічних труднощів у студентів та спрямовувати їх до відповідних фахівців та ресурсів.

Хронічні захворювання.

Особи з хронічними захворюваннями, часто стикаються з непередбачуваними симптомами, які ускладнюють регулярне відвідування занять, своєчасне виконання завдань і участь у тривалих академічних заходах. Їхній прогрес у навчанні може також страждати через втому, біль або часті потреби в медичних візитах.

Для підтримки таких здобувачів освіти необхідно передбачити:

– Гнучкі форми навчання. Забезпечити можливість дистанційного навчання або доступ до записів лекцій. Це дозволить студентам із хронічними захворюваннями залишатися в курсі навчальної програми навіть тоді, коли вони не можуть відвідувати заняття особисто.

– Доступ до медичних та оздоровчих послуг. Створити умови, за яких студенти матимуть безперешкодний доступ до медичних послуг в університеті.

– Гнучкі терміни виконання завдань. Запровадити подовжені строки для виконання завдань і адаптивний графік іспитів.

Висновки

Інклюзія у вищій освіті – це не лише один із напрямів державної політики, а й неперервний процес забезпечення рівних можливостей для кожного здобувача освіти. Вона покликана сприяти академічному успіху, особистісному розвитку та соціальній активності. Особливо гостро проблема доступу до навчання стоїть перед студентами з особливими освітніми потребами, адже на їхньому шляху нерідко виникають серйозні перепони – від відсутності фізичної доступності закладу до психологічних труднощів. Формування цілісної стратегії інклюзії потребує розробки й впровадження заходів, спрямованих на задоволення різнопланових потреб. Основний акцент зроблено на необхідності зміцнення інституційного потенціалу закладів вищої освіти для просування інклюзивних практик через ключові напрями, як-от навчання персоналу, формування адаптивних програм, використання допоміжних технологій. Професійний

розвиток викладачів дозволяє забезпечити наявність компетенцій і знань, які допоможуть ефективно працювати зі здобувачами освіти з особливими потребами. Поєднання якісних освітніх програм із гнучкою та адаптивною системою освіти створює сприятливе і турботливе середовище навчання.. Успішна реалізація цих стратегій привнесе нову якість у життя всієї академічної спільноти, одночасно прокладаючи шлях до формування більш інклюзивного та сталого суспільства.